

kungliga teatern

– framsida och baksida

Innan elektriciteten gjorde sitt segertåg över världen brann de flesta teatrar ner förr eller senare. Teater var en farlig lek med elden, men så oemotståndlig att publiken inte drog sig för att utsätta sig för vissa risker. Lite cyniskt kan man hävda att bränderna innebär att teatrar alltid höll sig moderna.

Artikelförfattare: Hans Öjmyr

En teater som var ett par, tre decennier gammal hade spelat ut sin roll och istället för att renovera den kunde hela rasket lika gärna brinna upp. Man blev då helt enkelt tvungen att bygga en ny. Stockholm har – med två mirakulösa undantag – också drabbats av teaterbränder. T.ex brann den första teatern på Drottningholm ner till grunden, Dramatiska teatern i gamla palatset Makalös stod i lågor 1825, och den största teatern av dem alla – Svenska teatern på Blasieholmen – brann ner så sent som 1925. Gudskelov var det få personer som omkom vid dessa eldsvådor i Stockholm.

Men så var det undantagen; de två teatrar som motstod vaxljus, oljelampor och gas. Den ena står fortfarande kvar ute vid Drottningholms slott, beskyddad av en musa. Den andra, Kungliga teatern i Stockholm, revs på 1890-talet. Visst har vi idag anledning att begråta detta brutala avslut på en teaterepok, men vi måste samtidigt försöka förstå det sena 1800-talets

stockholmare. Inte kunde man ha kvar en gammal lappad och lagad, snudd på livsfarlig, teater med en hopplöst otids-

enlig scen. Det anstod helt enkelt inte en kunglig huvudstad i det oskarianska Sverige. En något förmildrande omständighet i sammanhanget är att man hade vett att spara delar av inredningen och att fotografera några interiörer. Ett antal av teaterns byggnadsdetaljer ingår idag i Stockholms stadsmuseums samlingar.

Kungens teater

Kungliga teaterns arkitekt hette Carl Fredrik Adelcrantz och byggnaden stod färdig 1782. Teatern må vara riven men det finns ett knep att ta till för att, med

Kungliga teaterns fasad mot Gustav Adolfs torg. Publiken till bakre delen av salongen gick igenom portarna i mitten av byggnaden. Större delen av första våningens tillhörde den kungliga logen. Andra våningen var tjänstebostad och de tre fönstren i attikan (överst) tillhörde målarateljén. Foto: 1890-tal, Stockholms stadsmuseums samlingar.

Kungliga teaterns baksida sedd från öster. Den utskjutande mittrisaliten mot Strömmen utgjorde scenens baksida och yttervägg. Genom de höga portarna nederst kunde större föremål, t.ex. dekorationer och hästar, föras in och ut från scenen. Den östra delen av byggnaden med den brandväggslänkande fasaden dölde loger och verkstäder. Foto: 1890-tal, Stockholms stadsmuseums samlingar.

lite fantasi, visualisera hur byggnaden en gång sett ut. Fasaden kan framträda igen för den som ställer sig på Gustav Adolfs torg i centrala Stockholm. Mitt emot Operan ligger nämligen dess spegelbild i det palats som ursprungligen uppfördes för prinsessan Sofia Albertina, men ofta kallas Arvfurstens palats eller helt enkelt UD. Arkitekten hette Erik Palmstedt och till byggnaden, som började uppföras något år efter att Kungliga teatern hade invigts, använde han samma fasad

som Adelcrantz. Torget blev därmed symmetriskt och monumentalt. Den främsta skillnaden utgjordes av att teaterbyggnadens tak var högre på den sidan där salongen låg, med scenen närmast Strömmen, och därför asymmetriskt. Taket kunde tyckas vara nog så högt, men det dröjde inte många år innan det ansågs otillräckligt. Man försökte få tillstånd att höja scenvinden, men ansökan om bygglov avslogs. Den enkla förklaringen till att scenvinden

behövde vara så hög som möjligt var att man då enklare kunde dra och lyfta upp kulisser, fonder och sättstycken. Nu fick man istället vika dem som dragspel och lyfta upp dem. Man hade inte ens trummor att rulla dem på, av det slag vi idag kan se på Drottningholmsteatern.

Kungliga teaterns framsida var elegant, men betydligt mindre möda var nedlagd på baksidan – d.v.s. de olika byggnadsdelarna som vette mot Kungsträdgården. På 1700-talet var

fortfarande Arsenalen belägen där, eller palatset Makalös som det en gång hade kallats. Strax efter Gustav III:s död byggdes Arsenalen om till en talldramatisk scen. Där låg de sedan sida vid sida, musik- och talscenerna, tills den ena brann ner och den andra revs.

Salongen

En 1700-talsteater var inte bara till för skådespelen på scenen, utan lika mycket för att publiken skulle kunna spela sina egna roller. Den hästskoformade salongen lämpade sig för noggranna iakttagelser – gärna med hjälp av kikare – t.ex. av den stående parterrens ungherrar, kanske kungen och hovet i sin loge, de förnäma på första raden och sedan, ju högre upp på de fyra raderna man blickade, de allt lägre samhällsklasserna. Det var långt ifrån knäpptyst under föreställningarna och själva teaterupplevelsen var lika mycket ett socialt som konstnärligt spektakel. Salongen kunde i början av föreställningen vara nog så iskall, för att med hundratals oljelampor och vaxljus efter ett par timmar bli en rökig och het lokal, där folk både svettades och svimmade. Drängar och pigor kunde möjligen finnas längst bak i herrskapens loger eller på den fjärde raden, annars fick de vackert vänta i förstugorna tills det blev paus och dags för arbete. Publiken skulle äta och dricka, pottor togs fram och herrarna gick ut på gatan och urinerade.

Teaterlivets baksida

Salongen var en framsida, en arena för Stockholms olika klasser att visa upp sig på, och scenen en strålande saga. Bakifrån var scenen däremot idel spännväv, ribbor, spik, skruv och linor. Det var kallt och dragigt och livet som skådespelare, sångare eller dansare var inte lätt – inte ens för de framgångsrika.

Salongen gick huvudsakligen i vitt och guld. I mitten av första raden syns den kungliga logen. Salongen hade ursprungligen fyra rader, men i början av 1800-talet byggdes vinden om och en femte infogades. Ett skarpt öga kan på raderna se de lampetter varav Stockholms stadsmuseum äger två. Foto taget i samband med teaterns rivning ca 1890, Stockholms stadsmuseum samlingar.

Den sedermera beundrade aktrisen Elise Frösslind (1793–1861) beklagade sig en gång i sin ungdom över den aga som drabbade henne och hennes medsystrar: »Vi äro fattiga flickor [...] upptagna från uselheten; hvad hopp kunna vi hafva för framtiden, om vi ej beflita oss att lära allt, hvad läras kan? Men vi bjuda til allt hvad vi kunna, och då han är vid elakt lynne, slår han oss, om jag tors säga, utan skäl.«

Att vara skådespelare, sångare eller dansare på 1700-talet var allt annat än ett statusyrke. Det fanns en svårförståelig dubbeltydighet i synen på scenen och skådespelaren. Å ena sidan kunde Gustav III skriva dramer, och tillsammans med övriga medlemmar i hovet själv sätta upp en pjäs och ikläda sig

roller på den egna hovteatern. Å andra sidan hade inhyrda skådespelare låg status och befann sig i samhällets utkant. Skillnaden var, att när hovet spelade var det med och för den egna kretsen, ett hovdivertissement. De professionella skådespelarna däremot uppträdde för alla och envar, de »visade sig för pengar«. När vi talar om Kungliga teatern i Stockholm var det uteslutande en professionell teater för anställda skådespelare och en betalande publik. Aktörerna må ha varit ett samhällets patrisk, men de var samtidigt nog så kittlande för samhällets mer stadgade medborgare. Ett romantiskt skimmer, med drömmar om frihet och passion, vilade över yrkeskåren. De kämpade dock för sin överlevnad på samma sätt

som de flesta andra – låt vara i smink och paljetter. Scenen var även en plats där män och kvinnor arbetade under någorlunda lika villkor. Männerna var i majoritet, men de kvinnliga rollerna i dramer, baletter och operor var goda skäl för de mest uppburna aktriserna att kräva ordentliga löner. De kvinnliga talangerna hade också en särskild karriärmöjlighet, eftersom de kunde gifta sig »uppåt«. Efter äktenskapet övergav de vanligen sitt yrke och blev fruvar. Andra blev istället »officiella« älskarinnor till både adelsmän och kungar och levde (ekonomiskt) goda liv som demimonder. Samtidigt var de socialt avskurna från den samhällsklass de efterliknade.

Flertalet scenartister levde dock hårda liv och karriären övergick vanligen i fattigdom och nöd när rösten eller hälsan svek. Kölden i teatern kunde vara avsevärd och i Göteborg fanns en föreskrift om att mellanakterna måste kortas »serskilt i stark köld«, ett förhållande som bör ha gällt även i Stockholm. Det var inte ovanligt att orkestern i Kungliga teatern satt i päls. Ett talande citat står C. J. L. Almqvist för:

»Dessa brokiga, glada olycksfåglar af begge könen! En mängd unga flickor så gott som oklädda, hvilka förfäktade att de icke fröso, oaktadt temperaturen var sådan att vi »herrar« gingo i doffelrockar och pelsar! Stackars qvinna här som öfverallt! Hon är icke blott dömd att lida; hon är också med samma dömd att säga det hon icke lider. Hon skall skaka tänderne, men för att le.«

Det förekom även att barn arbetade på teatern. De behövdes till allehanda roller och det fanns förslag om att kontinuerligt utbilda några barn från Barnhuset på Drottninggatan. På så sätt försäkrade sig Kungliga teatern om sin konstnärliga återväxt, samtidigt

som några fattiga ungar räddades till bättre livsvillkor. Flera barn kom tidigt att skolas in vid teatern, men de levde under knappa förhållanden. I början av 1800-talet bodde några unga aktriser hos Sophia Lovisa Gråås, som gjorde livet allt annat än lätt för flickorna. Fru Gråås gjorde heller ingen hemlighet av att det var under hennes värdighet att visa sig på stadens gator tillsammans med »Theaterns sujetter«. Andra ömmade istället för de utsatta barnen och i ett brev uttrycker några anonyma författarinnor det olämpliga i att barnen blottställdes »sina späda kroppar för den starka köldens ofta skadliga verkningar«.

Man ska inte underskatta betydelsen av teatern i 1700-talets Stockholm, eller i hela Europa för den delen. Thalias tempel var en av få offentliga miljöer där olika samhällsklasser kunde mötas på någorlunda lika villkor. Det var först på 1700-talet som teatrar med allmän biljettförsäljning började uppföras, dessförinnan var de en plats för hovet. För dåtidens stockholmare var det viktigt att gå på teatern. Det var både underhållning och en plats där man kunde ta del av skvaller och den senaste informationen. Vem vet, kanske fick man se en glimt av självaste kungen.

Källor

Nordensvan, *Svensk teater och svenska skådespelare från Gustav III till våra dagar*, Stockholm 1917 (I), 1918 (II).

Nordin Hennel, Ingeborg, *Mod och Försakelse*.

Livs- och yrkesbetingelser för Konglig Theaterns skådespelerskor 1813–1863, Stockholm 1999.

Roempke, Gunilla, *Vristens makt. Dansös i mätressernas tidevarv*, Stockholm 1994.

Rödin, Erik Gustaf, »Operahusen«, *Operan 200 år, Jubelboken*, Stockholm 1973.

Stribolt, Barbro, *Stockholms 1800-talsteatrar. En studie i den borgerliga teaterbyggnadens utveckling*, Arlöv 1982.

Sundler Malmnäs, Eva, *Konstverk på Operan*, Stockholm 1995.

Lampett i förgyllt trä. Ett femtontal likadana lampetter satt på varje rads logebarriär. Ursprungligen var de gjorda för vax- eller talgljus. 1780-tal eller senare. Foto: Ramón Maldonado, SSM.

Ett kompositkapitel skuret i trä, från okänd plats i Kungliga teatern. 1780-tal. Stockholms stadsmuseum samlingar.